

Samlingens poesi

Brita Brenna

Senter for museumsstudier, Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.
b.s.brenna@ikos.uio.no

Abstract

Around the middle of the eighteenth century, natural history witnessed a burst of popularity in the conglomerate state of Denmark-Norway. Natural history was a composite and inclusive term, and was variously connected to or encompassed by terms like natural philosophy, natural knowledge, physical knowledge and not least economy. Natural history was also composite in terms of practices: Collecting, classifying, dissecting, drawing, writing of books and letters, socializing and travelling were different aspects of what was called natural history. Importantly collecting was entangled with the other practices to such a degree that collecting was a principal «way of knowing» in natural history in the eighteenth century. In this article I will investigate eighteenth century collecting practices through two lenses. First, I want to enquire how natural historical collecting and collections were used for bringing forth new knowledge in different ways. Secondly I am interested in how collecting can be seen as a way of knowing that straddled between the poetic and the rational. How is passion and rationality entangled in this initial period of scientific collecting? I follow how what can be termed Linnaean ways of knowing was practiced by some Danish-Norwegian natural historians, and how different ways of working with and in collections were developed. The query takes its offset from Bjarne Rogan's work on nineteenth and twentieth century collectors to develop the notion of the «poetry of the collection».

Keywords:

- *collections and collecting*
- *natural history*
- *ways of knowing*
- *eighteenth century Denmark-Norway*

Kulturhistorikeren Bjarne Rogan har i en rekke artikler tematisert hva som driver samlere, hvordan samlere snakker om sin virksomhet, og hvordan de forholder seg i samlingen sin. Han har framhevet og undersøkt to tilsynelatende diametralt motsatte måter å samle på:

[T]he one scientific, positivist, incapable of being satisfied – and male, and the other non-scientific, aesthetic – and female, and often inextricably mixed with decorative purposes and the home. In the first case, the deeper meaning for

the collector resides primarily in the epistemological organization of the collection and probably also in the creation of surplus value. In the second case, the visual and harmonious organisation is just as important, and so is an emotionally tinged conservation of memories, personal history and continuity (Rogan 1998:144).

På den ene siden en mannlig vitenskapelig samlertype, på den andre siden en kvinnelig og estetisk. Dette skarpe skillet mellom mannlige og kvinnelige samlere framstår

som rigid og stereotyp, og Rogan problematiserer også det tradisjonelle kjønnsmønsteret som denne oppdelingen synes å bekrefte. Samtidig synes det å være en distinksjon som kan bidra til å utvide forståelsen av hva en samler er. For leser man historiske beskrivelser og annen litteratur av og om samlere framstår det som om de aller fleste samlere har vært og er menn. Utvider man imidlertid samlingsbegrepet og tar med et bredt spekter av samlermåter, så vil det dukke opp flere kvinnelige samlere. Og da vil man også finne en tydelig variasjon i menns og kvinners måte å samle på, viser Rogan. Dette kan også bidra til å se et større spekter av samlingsmåter. Rogan argumenterer videre for at dersom man legger et utvidet samlingsbegrep til grunn og undersøker praksisene historisk, finner man et kontinuum mellom disse to samlingsstypene, med den kvinnelige nærmest den estetiske, den mannlige nærmest den vitenskapelige (Rogan 1999). Nå har Rogan undersøkt 1800- og 1900-tallssamlere og ikke de samlerne som virket i tidligere århundrer. Men jeg mener hans tematisering av samlertyper som ordner sine samlinger utfra ulike epistemologiske og estetiske prinsipper er et godt utgangspunkt for å spørre hvilke samlertyper vi kan finne i tidligere perioder. Eller snarere, jeg ønsker å bruke dette utgangspunktet til å se på hvordan det estetiske og vitenskapelige var sammenvevd for en spesifikk type 1700-tallssamlere: Linné-inspirerte naturhistorikere som var aktive i det Oldenburgske riket fra omkring 1750 og noen tiår framover.

Hvilke begreper kan man så bruke for å undersøke deres aktivitet? Rogan utvikler også et annet begrep i sine studier av samlere. I artikkelen «On Collecting as Play, Creativity and Aesthetic Practice» utforsker han leken, estetikken og kreativiteten som ligger i samleaktivitet, og spør: «Does the enchantment reside in the individual

objects, in the collection, or in the activity?» (Rogan 1998:42) Han svarer at samlingsestetikk ikke kan reduseres til én av disse sidene ved samling. Det finnes en «samlingspoesi,» skriver Rogan, som lurar bak og av og til kommer til overflaten i enhver samlers ytringer og handlinger. Dette begrepet om samlingspoesi – knyttet til gjenstander, samlingen som helhet, eller innsamlingsprosessen – er et viktig prisme for å studere samlingspraksiser generelt, og 1700-tallets samlinger spesielt. Og gitt at det finnes en samlingspoesi, vil det være nærliggende å være på jakt også etter en samlingspoetik. Poetik i arven fra Aristoteles er en utredning av diktekunstens sjangre og begrunnelser. Men poetikkbegrepet har også en bredere betydning som refleksjon omkring diktning, og enda videre som en refleksjon over hvilke elementer som bidrar til å skape mening. Slik gjenfinner vi begrepet i verk som for eksempel *The Poetics of Space* (Bachelard 1958). Innenfor museumsstudier har poetikkbegrepet blitt brukt spesielt i utstillingsanalyser for å studere hvordan mening skapes gjennom bruk av gjenstander, tekster, lyssetting etc. (se spesielt Lidchi 1997). I denne sammenhengen ønsker jeg å bruke poetikkbegrepet til å se på hvordan nye måter å samle inn, beskrive og ordne på ble utviklet i noen naturhistoriske tekster. Påstanden er da også at samlingene har en poesi, og ved å studere samlingenes poetikk kan vi komme på sporet av hvordan dette poetiske finnes selv der man kanskje minst kan vente det, i naturhistoriske og vitenskapelige tekster.

I en bred betydning kan poetikkbegrepet knyttes til det medisinhistorikeren John V. Pickstone har kalt «arbeidende kunnskap». Pickstone skrev i år 2000 en bok hvor han ønsket å etablere et rammeverk for å forstå forskjellen på ulike måter å vite på, både synkront i samme periode, og diakront over tid (Pickstone 2000). Senere utviklet

han dette for å kunne etablere en sammenheng mellom måter å vite og måter å arbeide på – *ways of knowing* og *ways of working* – og sammenstilte dette i begrepet *working knowledges* – arbeidende kunnskaper (Pickstone 2007). Han ønsket å etablere en måte å studere hvordan kunnskapsformer og arbeidsmåter endret seg over tid, men også hvordan de kunne kombineres på ulike måter. Begrepet om arbeidende kunnskaper var en «kunstig» sammenstilling som skulle gjøre det mulig å identifisere hvordan kunnskapsformer og arbeidsmåter utviklet seg i et tett samspill. Og det kan være nyttig å ta med seg når man – i tråd med Bjarne Rogan – er interessert i å finne samtidige forskjeller på og endringer av samlingsmåter. Hva er sammenhengen mellom hvordan man arbeider og hva man vet? Hva er sammenhengen mellom måter å samle inn, beskrive og organisere kunnskap i og om samlinger? Var det kanskje en ny type samlingens poesi som kom til uttrykk i samlingene rundt midten av 1700-tallet, som kan utforskes som en samlingens poetikk? Og var samlingspraksisene forskjellig fra de som senere ble institusjonalisert i museer og vitenskapelige samlingspraksiser: Kanskje var valørene og kombinasjonene annerledes? Utgangspunktet mitt er materiale knyttet til naturforskere i Danmark-Norge på 1700-tallet, med vekt på perioden fra cirka 1750 til 1775 hvor Carl Linnés innflytelse på naturforskningen og samlingspraksisene i Danmark-Norge var på sitt høyeste.

Naturhistorie og den vitenskapelige revolusjonen

I vitenskapshistorien var det lenge astronomi, fysikk og matematikk som dannet utgangspunkt for de historiske undersøkelsene. Det var endringer innenfor disse fagene som var vitenskapshistorikerens egentlige domene, og det var også de som ut-

gjorde grunnlaget for generaliserende framstillinger av den vitenskapelige revolusjonen som skulle ha funnet sted på 1600-tallet. I sin oversiktsbok *Den vitenskapelige revolusjonen*, åpner Steven Shapin med å si: «Det vi kjenner som den vitenskapelige revolusjon fant aldri sted, og denne boken handler om det» (Shapin 1999 :9). Han stiller spørsmål ved hele tradisjonen for framstilling av den vitenskapelige revolusjonen, og hevder at begrepet ikke tar høyde for gradvise endringer, for at det ikke fantes noen enhetlig kategori som kunne betegnes som vitenskap, eller for at studier av naturen omfattet et langt videre felt enn det begrepet den vitenskapelige revolusjon vanligvis har blitt brukt til å dekke. Spesielt trekker Shapin fram den endringen i observasjonsmetoder og i måten å bruke erfaringen på som fant sted i denne perioden.

Han legger vekt på hvordan det skjedde store endringer i måten å gjøre naturhistoriske studier, like mye som i naturfilosofi, begrepet som blant annet dekket matematikk og fysikk og som i utgangspunktet var definisjonsgrunnlaget for begrepet «den vitenskapelige revolusjonen». Her er han på linje med andre vitenskapshistorikere som de siste tiårene har rettet oppmerksomheten mot naturhistorie. Naturhistorie som kunnskapsfelt og praksis er blitt undersøkt i en rekke verk, og disse har også bidratt til å endre forestillingen om at det var 1600-tallet som markerte det store bruddet i vitenskapshistorien (se spesielt Jardine et al. 1996; Clark et al. 1999; Cooper 2007). Lenge ble det regnet som en sannhet at det skjedde lite nytt på 1700-tallet, det var 1600-tallet som var «åstedet» for den vitenskapelige revolusjonen. Men i naturhistorien var det særlig store endringer gjennom 1700-tallet og med en økt interesse for å studere naturhistoriens historie, har også forståelsen av de store endringene i århundrets vitenskaper blitt synlige.

I tråd med dette er det også jeg er interessert i endrete arbeids- og tenkemåter i 1700-tallets naturhistorie. Når det har kommet en rekke undersøkelser av hva naturhistorie var og hvordan den ble bedrevet i tidligmoderne tid, så har det vært en spesiell interesse for hvordan man bedrev observasjoner, innsamling og klassifikasjon av naturgjenstander (se Schiebinger og Swan 2005; Daston og Lunbeck 2011). Slik blir ikke samlinger lenger studert som kuriøse sammenstillinger av spredte fakta, men som arbeidsredskap å skape kunnskap ved hjelp av. Slike studier har også bidratt til å vise hvordan ny vitenskapelig kunnskap ble etablert gjennom reiser og møter mellom lekfolk og lærde, gjennom utvekslinger av brev, skrifter og gjenstander i store nettverk av korrespondenter, og gjennom studier og ordningsarbeid i samlinger (se for eksempel Schiebinger 2004, Cook 2007).

Mitt case er avgrenset, og spørsmålet er hva slags lærdommer man kan trekke av et slikt avgrenset materiale. Hvordan kan studiet av enkeltstående vitenskapelige praksiser brukes til å generere større sammenhenger og trekke lengre linjer når vi ikke lenger kan snakke om en enhetlig vitenskapsutvikling eller en vitenskapelig revolusjon? Hvordan kan man på grunnlag av studier av enkeltstående innsamlingsreiser, lærde eller samlinger si noe generelt om en kunnskapshistorisk og vitenskapshistorisk, for ikke å si samlingshistorisk, endring? Målsetningen min er mindre ambisiøs enn dette, jeg vil studere enkelte naturhistorikere og deres verk, med vekt på å vise noen måter å arbeide på. At det samtidig skjedde en endring, vil forbli mer av et postulat så lenge det ikke er rom for å utlegge tidligere praksiser her. Men selv om ikke en kvalitativ endring kan vises, er det klart at det skjedde en kvantitativ endring: Naturhistoriske arbeider begynte først å

florere i Danmark-Norge rundt midten av 1700-tallet.

Naturhistorie som kongelig prosjekt

I 1819 samlet historikeren Rasmus Nyerup en rekke brev til den tidligere direktøren for Kongsberg sølvverk, Morten Thrane Brünnich (1737–1827), som ifølge Nyerup var «den sidste af de lysende Stjerner, der i femte Frideriks Dage skinnede paa Danmarks naturhistoriske himmel» (Nyerup 1819 :4). Brünnich var utdannet teolog, men arbeidet naturhistorisk med zoologi og mineralogi og ble professor i naturhistorie og økonomi i København i 1769. Etter perioder med opphold på Kongsberg ble han fra 1789 ansatt som berghauptmann og senere direktør ved Sølvverket. Etter at sølvverket ble nedlagt flyttet han tilbake til Danmark i 1808 og skrev da, som en godt voksen mann, historie om bergverk i Norge og om sølvverket på Kongsberg. Brünnich var slik en av en rekke lærde som i en periode studerte og arbeidet med naturhistoriske temaer, men endte opp med andre embetsoppgaver i Danmark-Norge på 1700-tallet (se Brenna 2011b). Som William Clark har beskrevet, var det gjennom hele 1700-tallet svært få som hadde som hovedbeskjeftigelse å drive vitenskapelige undersøkelser. Selv de ansatte i det franske akademiet måtte skaffe seg inntekter andre steder, og som Clark skriver: «If a professional class of scientists did not exist in eighteenth century Paris, it existed nowhere» (Clark 2003:225). Etter at det var blitt gjort mange tiltak for å øke interessen for naturhistorie, og mange slik var blitt oppmuntret og fått finansiert naturhistoriske studier i noen tiår fra 1750-tallet av, dalte den statlige interessen for slike studier mot slutten av 1700-tallet, mest markant etter Struensees fall i 1772 (se Kragh 2005 for en grundig historie om dette). Mange

prester, sorenskrivere og andre embetsmenn hadde en forsmådd naturhistoriker i magen, samtidig som disse også utgjorde den største gruppen av naturhistorisk aktive i perioden.

Ikke minst var Linné en kilde til inspirasjon. Omkring 1750 var Linnés berømmelse på sitt høyeste, og i Danmark ble han ettertrykkelig lagt merke til. Nyerup åpner like godt sitt jubileumsskrift til Brünnich, som jeg siterte over, med å peke på den oppblomstringen av naturhistoriske studier som skjedde rundt 1750, og betydningen av Linnés arbeid i Uppsala:

«Glandsen af den Sol,» skrev Nyerup, «som ved det 18de Seculi Midte skinne i Upsala og opklarede saa mangfoldige af Naturhistoriens mørke Vraaer, drog Alles Öjne til sig Europa rundt. Linné's Navn löd fra Alles Læber. Den Revolution, som denne store Mand frembragde i Naturvidenskaberne, sporede man ogsaa snart Virkningerne af paa denne Side Sundet» (Nyerup 1819:3).

I denne framstillingen er det Linné som forårsaket en revolusjon i naturhistorien, og dette gjaldt spesielt Linnés metode – som jeg skal komme tilbake til.

Men naturhistorie ble ikke bare importert fra Sverige. Den ble en investering i København. Adel, ministre og høye og lave embetsmenn anla alt fra gedigne og vidt berømte samlinger til mindre kabinetter – slik det var på moten også i resten av Europa. Naturhistorie og samling var tett forbundet. Og samlinger hadde vært sentrale i naturhistorisk utforskning også i tidligere århundre (Impey og MacGregor 1985, Findlen 1994, Daston og Park 1998). Det var likevel en markert endring i samlingsinteressen fra andre halvdel av 1700-tallet i en rekke europeiske land. Den var ikke forbeholdt fyrster eller lærde som Ole Worm, som

på 1600-tallet hadde anlagt en samling i København, og var vidt berømt. Samlinger bredte seg til flere lag av befolkningen (se Pomian 1990, MacGregor 2007). Imidlertid var ikke Københavns universitet spesielt interessert i verken samlinger eller naturhistorie, men det var, slik vi så Nyrup framheve, kong Fredrik V og hans regjering i perioden 1746–1766. I tillegg til de ambisiøse prosjektene der kunstnere, håndverkere, diktere og filosofer ble kalt til riket, ble det satt i gang en rekke prosjekter for å gi Danmark også et navn innenfor vitenskapene. Et av tiltakene var å opprette et professorat som hadde ansvar for den botaniske hagen på Charlottenborg, et annet å opprette Natural- og Husholdnings-Cabinetet på Charlottenborg med en professor og en hjelpelærer. Begge stillingene ble etablert i 1759, besatt henholdsvis av Georg Christian Oeder og Peder Ascanius. Videre ble det opprettet et ekstraordinært professorat i fysisk oeconomie ved universitetet i 1762, besatt først av Ole Phil, også det betalt av kongen. Denne stillingen var det Brünnich fikk i 1769. Andre tiltak var den store ekspedisjonen til Det lykkelige Arabien (dvs. Yemen, Arabia Felix), og en ekspedisjon til Island i langt mindre skala for å kartlegge øya. Vitenskapelige selskaper, og andre patriotiske selskap ble stiftet, og vitenskapelige skrifter finansiert (se Kragh 2005 for mer utførlige opplysninger om disse tiltakene). Overordnet handlet disse prosjektene om å utforske og å nyttiggjøre seg naturen. Men hvordan skulle det så gjøres?

Samling og beskrivelse

Helt sentralt i en ny arbeidsmåte og kunnskapsorden sto samling, observasjon, beskrivelse og klassifikasjon, og anvisninger for hvordan man skal gå fram for å skaffe seg kunnskap kan gjenfinnes i tallrike skrifter i perioden. Ikke minst var Linné en inspira-

sjon for å etablere metoder. Slik er det også i Morten Thrane Brünnichs tidligste skrifter. Han hadde fått hjelp og støtte under studiene, og han kvitterte i 1763 ut den støtten med en 60-siders bok om ærfuglen.

Jeg har derfor taget mig fore, at skrive om noget, der henhører til Natur-Historien, nemlig om Eder-Fuglen, som i sig kand ansees af liden Betydenhed, men er dog en af de disse Nordiske Landes meest nyttige Søe-Fugle; i det Haab, samme ville være mine Landsmænd til nogen Fornøvelse, og Natur-Historien til nogen Oplysning, da om samme Fugl hidtil ikke noget fuldstændigt har været samlet (Brünnich 1763:fortale).

Han ønsket å fornøye sine lesere, opplyse naturhistorien og ikke minst å beskrive noe som kunne være til nytte. Som vi ser lanserer han også sin bok som en samling, en samling av det man kan vite om ærfuglen. Denne måten å samle viten på var ikke bare viktig i Linnés verk, men også en tydelig påvirkning fra tidens humanistiske pedagogikk, skriver litteraturviteren Nils Ekedahl (Ekedahl 2005). Han har undersøkt hvordan didaktiske praksiser og retorikk påvirket Linnés system. Av spesiell betydning, hevder Ekedahl, var innflytelsen til *loci communes* eller *commonplace*-praksiser. Dette var bøker der man samlet viktig kunnskap i form av sitater som del av et retorisk og et pedagogisk prosjekt. På samme måte, skriver Ekedahl, bidro denne måten å organisere kunnskap på til utviklingen av det linneanske systemet. Slike bøker ville fungere som samlinger av det man trengte å vite. Linnés måte å kompilere og organisere kunnskap var også en samlings-praksis, og denne ser vi praktisert i Brünnichs arbeider.

Men Brünnichs bok er ikke bare selv en samling, den er basert på to ulike typer samlinger. Den ene var en fysisk samling av

fugler. Hr. Ober-Auditeur Fleischer hadde «en anseelig Samling af de fleeste Nordiske Fugle, opstillede efter Systematisk Orden i et dertil indrømmet Værelse», og denne hadde gjort det mulig for Brünnich «nøyere at lære Eder-Fuglen, som de fleere, at kiende efter Naturen, og at kunde nøyaktig udgive dens Beskrivelse» (Brünnich 1763:fortale). Slik Brünnich framstiller det er det et rom med en samling av døde fugler, et sted der man kan observere etter naturen og slik bli i stand til å lage en nøyaktig beskrivelse. En samling av naturalier var altså tilstrekkelig til å formulere kunnskap om naturens arter. Og den var ikke bare tilstrekkelig, men nødvendig. Naturens ting måtte samles inn og studeres ved siden av hverandre, for å gjøre sammenlikning mulig. Slik var også dette et *locus communi*, et sted å oppbevare kunnskap slik at det var tilgjengelige for beskrivelsen – og hukommelsen.

I tillegg til disse innsamlede fuglene har Brünnich også benyttet skriftlige kilder, som han har «samlet» fra. Begrepet samling er her igjen hans eget. Disse oppgir han i en alfabetisk liste i forordet. Når Brünnich så skal begynne på selve boka, som er delt inn i 58 paragrafer, er det disse verkene han går til. Han bruker de første 18 paragrafene på å beskrive de ulike navnene tidligere skribenter har gitt fuglen, på engelsk, islandsk, tysk, fransk osv. Slik etablerer han navngivningen som hovedinngangen til en videre beskrivelse. Navnet, ordet, er hovedverktøyet for å bestemme en art. Deretter etablerer han reglene han selv må følge for å gi en god beskrivelse:

Skal Beskrivelsen ikke være for kort eller for vidtløftig, maa den være indrettet efter de adskillige Øyemeed, skal den være nok til at bestemme Slaget, maa den ikke indeholde uden det, som den har tilfælles med fleere Slag af samme Familie og de øvrige Arter af sit Slag;

men herudi bør den ogsaa være saa fuldkommen som muelig, saa at ikke de mindste Overensstemmelser maa udelukkes, dog maa den ikke være unyttig opfyldt med saadanne Beskrivelser, som Fuglenes naturligste Skabning kand tilsige; skal den tiene til at adskille Arterne, maa den være den allerfuldkomneste, den maa indeholde alt det, som Fuglens naturligste Skabning ikke tilsiger: Begge Beskrivelser maa tillige være de tydeligste, og forfattede i det af Fugle-Beskriverne antagne Sprog, eller med de hos dem brugelige Kunst-Ord (Brünnich 1763:17).

Metoden er altså avgjørende for å gi en god beskrivelse. Og denne beskrivelsen har to ulike innganger, én der man finner nøyaktig de trekk som forener samme art, det som er likt, én der man legger vekt på det forskjellige, det som atskiller denne arten fra andre. Likheter og forskjeller skal så gjøres tydelige og skrives med det språket som «fugle-beskriverne» bruker. Dette språket må være det tydeligste, og begrepene må være de som deles av denne gruppen av naturhistorikere. Utlegningen viser til et karakteristisk trekk ved Brünnichs og hans samtidiges arbeider: En vektlegging av hvordan kunnskapen frambringes. Vi får vite hva som er kildene, hvordan de brukes og hvilket språk en beskrivelse skal forfattes i. Brünnich skriver som om en korrekt metode vil etablere arten korrekt. Skriftene inneholder slik en viktig selvrefleksiv komponent, eller sagt med andre ord, her er poetikken og poesien forent i samme tekst. 1700-tallets naturforskere bygget sitt ry på oppmerksom observasjon og nøyaktige beskrivelser, har vitenskaps-historikeren Lorraine Daston hevdet. Dermed var det også viktig å framheve nettopp dette arbeidet – observasjonen og beskrivelsen (Daston 2004).

Ved hjelp av en slik selvrefleksiv framgangsmåte får vi også budskap om samlings hensikt, og da mener jeg både den fysiske samlingen og boken sett som en samling: Å etablere arten ærfugl. Målet for beskrivelsen er altså ikke å gripe det spesifikke ved den enkelte fugl eller gjenstand man står over for. Det er den nøyaktige beskrivelsen som gjør det mulig å komme fram til det som er det vitenskapelige objektet – ærfuglen som sådan.

Forvandlingens metode

Denne oppfattheten av metode er kanskje enda tydeligere i Brünnichs neste bok, *Insektlære, indeholdende Insekternes Systematiske Tavler, samt Indledning og Figurer* fra 1764. Dette var den første framstillingen av en insektlære på dansk, og den var pedagogisk nok utgitt i en to-språklig dansk-latinsk utgave. I en vidunderlig passasje etablerer Brünnich her insektlærens utvikling og forvandling gjennom hele den vestlige historien ved hjelp av en metafor skrevet ut som insekters utvikling fra egg til ferdig insekt (Brünnich 1764:35–37). Denne forvandlingspassasjen vitner ikke bare om en stor interesse for nettopp forvandlinger, men den gjør også insekters metamorfoser til et brukbart bilde på kunnskapens endring. Ikke bare legitimeres interessen for insekter på denne måten – men modellen snus på hodet slik at insektlærens utvikling best kan beskrives med metaforer hentet fra insektenes liv. Samtidig var Ovids metamorfoser standardlesning i en retorisk undervisning, og slik en type *locus communi*, som kunne brukes til å beskrive endring.

Hovedteksten i *Insektlæren* er imidlertid en systematisk gjengivelse av ulike slekter og arter, altså en systematikk. Ærfuglen ble beskrevet i paragrafer som fulgte på hverandre, med opplysninger om tidligere skribenters omtale, en nærmere redegjørelse

for metode, så en beskrivelse av fuglens viktigste deler, før Brünnich gikk over til å beskrive nytten man kunne ha av den og til slutt en anekdotisk framstilling av tidligere tiders overtro. Insektene blir framstilt i en helt annen systematikk. Denne nye systematikken blir også understreket av at han i tillegg til å klassifisere insektene, klassifiserer de insektkyndige. De er ikke listet opp alfabetisk som i den forrige utgaven, men kategorisert i over- og underkategorier. Her gjengir jeg bare kategoriene og ikke de ulike personene som navngis i hvert punkt:

- I) Insektlærere, som vare
 - A) Samlere, hvilke igjen vare
 - 1) Lærefædre,
 - 2) Fortolkere,
 - 3) Aftegnere,
 - 4) Forvandlingslærere,
 - 5) Beskrivere,
 - 6) Enkeltes Afhandlere,
 - 7) Nyfigene,
 - 8) Samlingers Beskrivere,
 - 9) Stedbeskrivere,
 - 10) Reysebeskrivere;
 - B) Methodister, som igjen vare
 - 1) Philosopher,
 - 2) Systematikere,
 - 3) Navngivere;
- II) Insektelskere, som vare
 - 1) Anatomister,
 - 2) Læger,
 - 3) Miscellaner (Brünnich 1764).

Fortidige klassifikasjoner gjør alltid inntrykk i sin fremmedhet. Her er det bare ett poeng jeg vil trekke fram: Linnés overveldende tilstedeværelse i denne tabellen. Linné er med i nesten hver kategori, bortsett fra I A, 1 og 2 (der finner vi bare antikke forfattere), og II 1 og 2 som dekker anatomicer og leger. Linné er på samme gang en som beskriver steder og samlinger, avhandler enkelt dyr og gir navn, han reiser og er en

metodiker og han er til og med en insektelsker som skriver om diverse (Miscellaner). Linné er ikke én blant flere, men den mest allsidige av dem alle, i den forstand at han dekker nesten alle de kategoriene en samler kan plasseres i.

Listen beskriver altså ulike måter en samler kan frambringe kunnskap på, hele 10 av underkategoriene er forent under kategorien «samlere». Og en samler kan både fortolke, lære om forvandlinger, tegne og beskrive på et bredt utvalg av måter. Det slående med denne listen når man vil studere samleres forhold til samling, er i hvilken grad en nysgjerrig og en elsker kan figurere under samme overordnede kategorier som systematikere og navngivere. Slik viser systemet til følelsesladete og estetiske begreper om samling, forent med det vitenskapelige og taksonomiske. Å framstille en vitenskapelig beskrivelse er altså ingen kunst forbeholdt de lidenskapsløse, eller de som systematisk ønsker å bringe fram en helhet. Igjen ser vi hvordan en systematisk og estetisk poetikk er i spill i samlerens og naturforskerens arbeid, en poetikk der poesien filteres sammen med rasjonaliteten.

For Brünnich er samlingen det sentrale stedet for en som studerer naturen. Den andre boka han ga ut i samme år, *Ornithologia Borealis*, var da også en bekrefteelse på dette. Den er en beskrivelse av de nordlige fuglene, basert på fuglene som sto utstoppet i Fleischers samling, der han også hadde funnet grunnlaget for sin tidligere framstilling av Ærfuglen. Selve samlingen ble for øvrig senere gitt i gave til Thomas Pennant i England, en av de viktigste engelske natursamlerne i perioden. Etter å ha utgitt disse tre verkene på to år fikk Brünnich stipend for å reise og studere i utlandet. I årene som fulgte besøkte han framtrepende europeiske samlinger og universiteter før han kom hjem til København for å besette professoratet han

var lovet. Da var interessen for å opprettholde institusjoner som skulle stå for den naturhistoriske opplæringen stilnet av. Brünnich fikk i oppgave å ordne Universitetets samlinger og samtidig innordne det som kom fra Natural- og Husholdningskabinettet. Også denne samlingen fikk sin bok: *Dyrenes Historie og Dyre-Samlingen ud Universitetes Natur-Theater* ble utgitt i 1782 som en beskrivelse av den nye samlingen på universitetet der også det tidligere Natural- og Husholdnings-Cabinettet ble innordnet. Den består av lengre beskrivelser av dyrene, men det begynner med en oversikt over naturvitenskapens historie. Talende nok er dette verket en svært viktig kilde for hvilke samlinger som eksisterte i Danmark-Norge. For også der framstår naturvitenskap og samling som to sider av samme sak. Siden ble Brünnich bergverkets mann på Kongsberg.

Reisemåter og tenkemåter

I Fleischers samling foregikk det altså metodisk beskrivelsesarbeid. Ved å ha de døde dyrene for hånden kunne Brünnich beskrive dem systematisk etter naturen. Gjenstanden i samlingen var ikke bare en representasjon av en natur der ute, den var selve naturen, der inne i samlingen (se mer om dette i Brenna 2011a). Mot denne bakgrunnen kan også de store innsamlingsprosjektene som ble igangsatt i Danmark-Norge på 1750 og 60-tallet forstås. Den første av det man kan kalle internasjonale vitenskapelige ekspedisjoner ble finansiert og tok sitt utgangspunkt i København i 1761: Den tidligere omtalte, store ekspedisjonen til Det Lykkelige Arabien (Se for eksempel Sørlin 2000). Dette var en nøye og bredt anlagt ekspedisjon med formålet å samle kunnskap og gjenstander. Språk, skrifter, bergarter, dyr og vekster – det meste var interessant og skulle bringes hjem. For naturgjenstandenes del

forelå bruksanvisningen for hvordan innsamlingen skulle foregå i Linnés arbeider.

I en kort periode fikk også naturhistorikeren og økonomen Johan Christian Fabricius adgang til å studere gjenstander som var sendt hjem av Peter Forsskål, naturhistorikeren og Linné-eleven som deltok på reisen. Fabricius var en annen aktiv samler som vi kan følge i det dansk-norske landskapet i samme periode som Brünnich. Fabricius (1745–1808) kom fra Slesvig og ble skrevet inn på Københavns universitet i 1762. Allerede senere samme år reiste han til Linné og ble hos ham som student i to år. Han ble utnevnt til professor i naturhistorie og økonomi i 1769, men forlot etter noen år stillingen for å bli professor på universitetet i Kiel, som hadde kommet under dansk styre i 1773. Der var lønnen høyere, men forholdene var også der dårlige for en professor i økonomi og naturhistorie, etter hans egne utsagn (Fabricius 1796). Blant annet fikk han aldri den botaniske hagen og det naturaliekabinettet han var lovet, og som han mente var nødvendig for å drive undervisning og studier.

Fabricius var en av Linnés framtrepende elever, kanskje den fremst blant de omkring 15 dansk-norske elevene Linné hadde (Kragh 2005). Hva var det så Linné hadde gitt ham? «Han lagde den egentlige Grund til vore Kundskaber, og han indprægede os den systematiske Orden ved Videnskabernes Bearbejdelse; og den Bestemthed i Udtrykket, hvorved den Linneiske Skole især udmærker sig» (Lahde 1805). Bestemthed og orden, det er en nærmest militær ordbruk. Linné ga en innføring i systemet, skrev Fabricius, men også tilgang til en stadig ekspanderende samling, hvor det strømmet inn gjenstander som måtte bearbejdes, ordnes og prosesseres. Det Linné også tilbød sine elever var et hyggelig samvær og intens samtale. Med gjenstander tilgjengelig, enten innendørs eller på botaniseringsturer, kunne

Linné lære bort ved å vise. Samlinger var uunnværlige for forelesninger i naturhistorie, skrev Fabricius senere:

«Es ist so leicht, so deutlich, an vorgezeigten Stücken die Arten und die Kennzeichen derselben zu zeigen, und die Studierenden erhalten dadurch viel deutlichere Begriffe als aus blossen Worten und aus Kupfern [...]» (Fabricius 1796: 104).

Dette var ikke bare en måte å lære bort naturhistorie på, men framgangsmåten Fabricius selv brukte når han produserte sine vitenskapelige skrifter. Han kom etter hvert til å tilbringe de fleste av sine somre enten i engelske samlinger eller på reiser andre steder i Europa der han ordnet samlinger og beskrev en rekke nye arter.

«Forced by circumstances, he became a great traveller throughout his life, though he did not travel to collect but to study the collections of other entomologists. In this way, he became acquainted with most of the naturalists of his day and had access to all of the important collections» (Tuxen 1967:2).

Fabricius trengte altså ikke selv samle inn, for eksempel skrev han om en kort periode på 70-tallet: «Fra 1772 til 75 levede jeg om Vinteren i Kjøbenhavn, og tilbragde Sommerne i London. Mine Venner Solander og Banks vare komne tilbake fra deres Rejse omkring Jorden, og havde bragt en overordentlig Mængde Naturalier og Insecter med sig. Her levede jeg ret fornøjet,» skriver han lakonisk (1805: 18).

Solander arbeidet ved British Museum, Joseph Banks var i ferd med å bli den mektige presidenten i Royal Society. Og sammen med dem kunne Fabricius hente fornøyelse. Selv samlet han ikke mange naturalier, han

samlet på samlinger, og ble en av de viktigste entomologene i samtiden. Det er anslått at der Linné navnga omkring 3 000 insekter, bidro Fabricius med 10 000 (Tuxen 1967:6). Han utviklet også en ny systematikk for å klassifisere disse insektene.

Det å samle samlinger var ingen ny idrett. Det finnes en rekke bøker fra 1600-tallet og tidligere på 1700-tallet som beskriver samlinger og ikke minst hvordan samle (se for eksempel MacGregor 2007). Det å reise fra samling til samling var også en viktig aktivitet på de Grand Tours som rikfolks sønner hadde dratt ut på gjennom 16- og 1700-tallet. Det som imidlertid er karakteristisk for Fabricius og hans samtidige er insisteringen på en systematisk sammenheng mellom samlingens orden og kunnskapens orden. For å muliggjøre systematiske studier i samlingene, måtte også samlingene være systematisk ordnet.

I 1778 fikk Fabricius stipend for å reise i Norge og utga året etter boka *Reise nach Norwegen mit Bemerkungen aus der Naturhistorie und Oekonomie*. Som vi har sett var kombinerte professorstillinger i naturhistorie og økonomi vanlig. Økonomien var aldri langt fra naturhistorien i denne tidsperioden. Snarere er det slik at disse feltene var tett sammenvevd, i metoder så vel som i materiale. Ikke minst var økonomi og naturhistorie begge kilder til lykke og nytte. I Fabricius' første bok, om økonomi fra 1772, kan vi lese at de grunnvitenskaper økonomien forutsetter er naturhistorien, fysikken, matematikken og kjemien. I dette økonomibegrepet er altså det vi senere har begynt å kalle naturressurser og bearbeidelsen av disse er sentrale. Og naturressursene fantes nettopp tilgjengelige i samlingene.

Slik er altså en bok om en reise i Norge i 1778 også den beste kilden vi har til hvilke naturaliesamlinger som fantes i Norge på denne tiden, og hvordan de var organisert. Kort fortalt er Fabricius' historie at det

fantas få samlinger i Norge, og at de utviste mangelfull orden. Og kanskje er ikke en slik dom så merkelig, gitt at dette var en mann som hadde tilbragt måneder og år i de mest rikholdige samlingene i verden på dette tidspunktet. Og ikke minst var disse samlingene ordnet i tråd med den rådende vitenskapelige metoden, ofte ordnet av Linné-elever, eller ganske enkelt ham selv. Han er likevel positivt overrasket over hvordan man driver vitenskap i Norge, til tross for mangel på biblioteker, akademier, og til og med bokhandlere, så driver de få sin vitenskap med munterhet og frihet i tenkningen, hevdet han (Fabricius 1779:LXIV). Fabricius berømmet også stifteren Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (stiftet 1760), biskop Johan Ernst Gunnerus, men er ikke nådig i sin beskrivelse av samlingen til selskapet slik den framsto da han besøkte Trondheim fem år etter biskopens død:

Naturaliekabinettet består av samlingen til den salige biskop Gunnerus, og inneholder stykker fra alle naturens tre riker, i tillegg modeller og antikviteter. Det er virkelig synd, at det verken blir holdt i den orden eller den stand som det vel hadde fortjent. Mange gjenstander så ut til å være undergangen nær (min oversettelse).

En av de samlerne Fabricius besøkte var presten Hans Strøm, og i reiseboka si gjengir han over mange sider de faglige diskusjonene de har hatt. For Strøm var da også en av Norges mest framstående naturkyndige i perioden, med publikasjoner i og medlemskap i vitenskapelige selskap langt utenfor Danmark-Norges grenser. Strøm fikk aldri noen stor egen samling, noe han også beklaget seg over senere i livet – han ga tingene bort eller brukte dem opp. Derimot var han en ivrig innsamler og beskriver.

Insektenes poesi, naturhistoriens poetikk og En hoppende Bierg-Loppe med tredobbelt Stjert

Hans Strøm var ikke redd for hverken alliterasjoner eller andre poetiske virkemidler i sine skrifter. Det er ikke til å unngå å føle glede ved å lese om en hoppende Bierg-Loppe med tredobbelt Stjert (Strøm 1765). Det er Strøm som skal få avslutte denne framstillingen av hvordan naturhistorier og samlervirksomhet var forbundne i denne perioden. Det Strøm kan vise oss er den poetiske kraften som ligger i å beskrive selv de minste og lite bemerkelsesverdige ting på en inngående måte.

Flue. Af Fluer findes her mange Slags, blant hvilke jeg vil opregne de almindeligste, saasom: 1) De smaa og graae Fluer med grønne Øine og meget plettede Vinger. 2) De store og lange Fluer, som opholde sig i Skovene, og have guul Bagdeel med sorte Puncter i 3 Rader. 3) De gule Fluer, som opholde sig ved Skarnet. 4) De meget store og brumlende Fluer, som ere hvide i Panden, lodne paa Ryggen og brune midt paa Vingene, med 2 mørke Stræger over Øinene. 5) De sorte Fluer, som ere lodne og brune nederst i Vingerne. 6) De store Fluer, som have 4 gule Striber paa Ryggen opholde sig ved Sumper og brumle stærkt som Hvepse ... (Strøm 1906:233–4).

Enhver som kjenner Michel Foucaults utlegning av Borges-sitatet fra en viss kinesisk encyclopedi (Foucault 1966) vil umiddelbart se muligheten for å stille et av de samme spørsmålene han stiller: Hva er det som gjør det mulig å tenke dette? I denne artikkelen har jeg ønsket å vise hvordan samlingen var det fremste verktøyet i naturhistorikernes «arbeidende kunnskap». Videre har jeg vist hvordan samlingen gjennomsyret så å si alle

de sentrale aspektene ved en naturhistorikers virksomhet, fra innsamling, observasjon og beskrivelse, til reiser og systematisering. I de verkene jeg har trukket fram her er det skrevet fram en samlingens poesi. Denne poesien, mener jeg, er knyttet til måten naturhistorikerne produserte og ordnet kunnskap på i perioden. Linné som systematiker, men også som forbilledlig lærer, som naturbeskriver, elsker av naturen og observatør, var utvilsomt viktig. Men vi ser også hvordan eldre måter å sette kunnskap i system på, som *commonplace*-bøker eller samlingsmanualer spilte en viktig rolle i etableringen i den samlingens poetikk som ble skrevet fram i de naturhistoriske verkene i Danmark-Norge fra midten av 1700-tallet.

Litteratur

- Bachelard, Gaston 1994 [1958]. *The Poetics of Space*. Boston, Beacon Press.
- Brenna, Brita 2011a. Dilettantisme og disiplin. Det lærde miljø rund opprettelsen av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. I Marie-Theres Federhofer og Hanna Hodacs (red.). *Mellom pasjon og profesjonalisme. Dilettantkulturer i skandinavisk kunst og vitenskap*. Trondheim, Tapir Akademisk forlag, s. 33–59.
- Brenna, Brita 2011b. Clergymen Abiding in the Fields. The Making of the Naturalist Observer in Eighteenth-Century Norwegian Natural History. *Science in Context*, vol. 24(2), s. 143–166.
- Brünnich, Morten Thrane 1763. *Eder-Fuglens Beskrivelse*. Kopenhagen.
- Brünnich, Morten Thrane 1764. *Insektlære, indeholdende Insekternes Systematiske Tavler, samt Indledning og Figurer*. Kopenhagen, Godiche.
- Brünnich, Morten Thrane 1764. *Ornithologia Borealis*. Kopenhagen, Godiche.
- Clark, William 2003. The Pursuit of the Prosopography of Science. I Roy Porter (red.). *Eighteenth-Century Science*. The Cambridge History of Science, vol. 4, Cambridge, Cambridge University Press, s. 211–237.
- Clark, William, Jan Golinski og Simon Schaffer (red.) 1999. *The Sciences in Enlightened Europe*. Chicago, Chicago University Press.
- Cooper, Alix 2007. *Inventing the Indigenous. Local Knowledge and Natural History in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Daston, Lorraine 2004. Attention and the Values of Nature in the Enlightenment. I Daston, Lorraine og Fernando Vidal (red.). *The Moral Authority of Nature*. Chicago, The University of Chicago Press, s. 100–126.
- Daston, Lorraine og Katharine Park 1998. *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*. New York, Zone Books.
- Daston, Lorraine og Elizabeth Lunbeck (red.) 2011. *Histories of Scientific Observation*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Ekedahl, Nils 2005. Collecting Flowers: Linnaean Method, Species Plantarum and the Humanist Art of Reading. I Inga Hedberg (red.). *Species plantarum 250 years: proceedings of the Species plantarum symposium held in Uppsala August 22-24, 2003*. Uppsala, Uppsala universitet, s. 47–60.
- Fabricius, Johan Christian 1779. *Reise nach Norwegen*. Hamburg, Carl Ernst Bohn.
- Fabricius, Johan Christian 1796. *Über Akademien insonderheit in Dänemark*. Kopenhagen, Prost und Storch.
- Findlen, Paula 1994. *Possessing Nature. Museums, Collecting and Scientific Culture in Early Modern Italy*. Los Angeles, University of California Press.
- Foucault, Michel 1970 [1966]. *The Order of Things*. New York, Pantheon Books.

- Impey, Oliver og Arthur MacGregor (red.) 1985. *The Origins of Museums. The Cabinet of Curiosities in Sixteenth- and Seventeenth-century Europe*. New York, Clarendon Press.
- Jardine, Nicholas, James A. Secord og Emma Spary (red.) 1996. *Cultures of Natural History*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kragh, Helge 2005. *Natur, Nytte og Ånd. Dansk naturvidenskabs historie, 1730–1850*. Århus, Aarhus Universitetsforlag.
- Lahde, G.L. 1805. *Portrætter med Biographier af Danske, Norske og Holsteenere*. Kiøbenhavn, Trykt hos Andreas Seidelin.
- Lidchi, Henrietta 1997. The Poetics and the Politics of Exhibiting Other Cultures. I Stuart Hall (red.). *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Sage, s. 151–222.
- MacGregor, Arthur 2007. *Curiosity and Enlightenment. Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Century*. New Haven, Yale University Press.
- Neickel, Caspar Friederich 1999 [1727]. *Museographia oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum oder Raritäten-Kammern*. Faksimile i serien *Museums and their Development*. London, Routledge.
- Nyerup, Rasmus 1819. *Morten Thrane Brünnich. Naturvidenskabens senior i Danmark; et biographisk omrids som program til jubilæet den 29de September, 1819*.
- Pomian, Krysztof 1990 [1978]. *Collectors and Curiosities. Paris and Venice, 1500–1800*. Cambridge, Polity Press.
- Pickstone, John V. 2000. *Ways of Knowing. A New History of Science, Technology and Medicine*. Chicago, Chicago University Press.
- Pickstone, John V. 2007. Working knowledges before and after circa 1800. Practices and disciplines in the history of science, technology, and medicine. *Isis*, vol. 98(3), s. 489–516.
- Rogan, Bjarne 1998. On Collecting as Play, Creativity and Aesthetic Practice. *Etnofoor* vol. 11(1), s. 40–54.
- Rogan, Bjarne 1999. Material Culture and Gender. Seen through the Practice of Collecting. I *Männlich. Weiblich. Zur Bedeutung der Kategorie Geschlecht in der Kultur*. Berlin, Waxmann Münster, New York, München, s. 138–146.
- Schiebinger, Londa og Claudia Swan 2005. *Colonial Botany. Science, Commerce, and Politics in the Early Modern World*. Philadelphia, Philadelphia University Press.
- Shapin, Steven 1998. *Den vitenskapelige revolusjonen*. Oslo, Spartacus. Oversatt av Vidar Enebakk.
- Strøm, Hans 1906 [1762]. *Physisk og Oekonomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge*. Bind 1. Aalesund, Søndmørspostens Bogtrykkeri.
- Strøm, Hans 1765. Beskrivelse over ti norske insecter. *Acta Hafniensia* vol. 9, s. 572–595.
- Sörlin, Sverker 2000. Ordering the World for Europe. *Osiris* vol. 15, s. 5–69.
- Tuxen, S. L. 1967. The Entomologist, J. C. Fabricius. *Annual Review of Entomology* vol. 121 (1), s. 1–15.